

Iran – den sista Sovjet-staten?

Av Tomas Brandberg

Under efterkrigstiden stod den fria världen inför en gigantisk utmaning. Det kommunistiska blocket, med Sovjetunionen i spetsen, förkastade mänskliga rättigheter, demokrati och pluralism. Relationen med demokratiska länder var fientlig, aggressiv och defensiv på samma gång. Det politiska ledarskapets anspråk på monopol på sanningen lade sin döda hand över samhällsdebatten och i det rigida och korrupta ekonomiska systemet stagnerade utvecklingen, trots goda förutsättningar i form av en stark utbildningstradition och naturrikedomar. Det ruttna samhällsbygget föreföll länge långt starkare än det var, men i efterhand ter sig Sovjetunionens kollaps som fullt logisk, förmodligen nödvändig. En ateistisk stat som Sovjetunionen och en teokratisk stat som Iran kan förefalla vara varandras motsatser, men det finns väsentliga likheter.

Siffermagi bevisar inget, men nog verkar årtal som slutar på nio markera ett fullgjort varv på historiens hjul i just Iran och Sovjet/Ryssland, även om deras historia i övrigt inte alls går i takt. År 1979 utstrålade Sovjetunionen styrka och självförtroende och var USA:s självklara motpol i världspolitiken. Just detta år lämnade den västvänlige men korrupte Shahan Iran och Ayatollah Ruhollah Khomeini återvände från femton års exil, vilket blev inledningen på tio kaotiska och blodiga år för Iran. Under det som kom att kallas den Islamiska revolutionen etablerade Ayatollah Khomeini sig som högste ledare och han manövrerade med politisk instinkt och stor brutalitet bort mer moderata element från makten.

Samtidigt anföll grannen Irak och under större delen av 1980-talet rasade ett oerhört grymt utnötningskrig. Iran var isolerat och illa förberett, men med hjärntvättade pojksoldater i första ledet hade man under långa perioder initiativet mot Saddam Husseins armé. Under tiden konsoliderade ultrakonservativa mullor sin makt och etablerade ett kontrollsamhälle med få moderna motsvarigheter. Inte minst kvinnors rättigheter kringskars och ett medeltida Sharia-inspirerat rättssystem infördes.

År 1989 rämnade Berlinmuren och därmed hade tiden hunnit ifatt det kommunistiska Östblocket. Det gick inte längre att blunda för lögnerna, misären och ofriheten och ingen trodde längre på det styrande partiets lögn. Skillnaden mellan propaganda och verklighet hade blivit för stor och för uppenbar. Inom kort imploderade hela det kommunistiska samhällssystemet och ett par år senare splittrades hela Sovjet - och Ryssland slog in på en ny väg. Just detta år dog Ayatollah Khomeini, vilket blev en vändpunkt för Iran. Förtrycket började lätta, frispråkiga tidningar tänjde censurans gränser och djärva kulturarbetare tog sig för att skildra den islamiska revolutionens baksidor. Inom ramen för vad konstitutionen och det konservativa så kallade väktarrådet tillät valdes moderata politiker som steg för steg styrde in landet mot en ny utveckling. Men det var som ett schackparti, där ena sidan hade mycket starkare pjäser.

År 1999 kom. I synnerhet den yngre generationen, som vuxit upp med tv-shower och amerikanska såpoperor, törstade efter mer frihet, efter att få leva sina liv utan korrumpade mullors påbud. I samband med att en tidning stängdes utbröt oroligheter och ett antal studentbostäder stormades av konservativ milis. Våldet

eskalerade, men det var de konservativa myndigheterna som hade alla maktmedel och efter ett mindre blodbad och en våg av arresteringar upphörde protesterna. Den moderate president Khatami, som försökt ställa sig mellan de båda lägren, hade då förlorat i trovärdighet, medan de konservativa kunde flytta fram sina positioner. Detta bekräftades några år senare när den ultrakonservative och västfientlige Ahmadinejad valdes till president. Det var också 1999, på nyårsafton, som den alkoholiserade Boris Jeltsin avgick från posten som Rysslands president och nykomlingen Vladimir Putin tog över. Efter ett relativt liberalt årtionde började Ryssland orientera sig mot ett sorts nationalistiskt autoritärt styre. Historiens hjul hade snurrat ännu ett varv.

Kalla kriget är idag ett avslutat kapitel och Iran är inte Sovjetunionen och inte heller någon Sovjet-stat. Det är ändå fascinerande hur teokrati och ateism i vissa avseenden kan vara så lika, som om de var varandras spegelbilder. Det är en korrumpierad och egennyttig elit som styr, i Sovjet i "folkets" och i Iran i "Allahs" namn, men i båda fallen identifierar man elitens egna intressen som det egentliga rättesnöret.

Den historiska missionen och det enkelspåriga, nationalistiska anspråket på att inneha "rätta tron" är en annan uppenbar likhet. I Irans fall har man samlat kring den shiitiska grenen av Islam med en fanatism som ibland har chockerat omvärlden. Samtidigt genomsyras politiken av en nationell medvetenhet som bottnar i Irans antika kultur och storslagna förflutna. Sovjetunionens ledare hade givetvis en mer ideologiskt orienterad retorik, men det som är insatt i rysk historia vet att kommunisterna visste hur de skulle exploatera ryssarnas nationalism och fosterlandskärlek. Även här fanns faktiskt en religiös dimension, eftersom ryssarna från sin rysk-ortodoxa tro behöll synen på sig själva som världens medelpunkt och frälsning. Sovjetunionen torgförde bilden av det egna samhället som rent och moraliskt, medan misären, missbruket och dekadensen frodades under ytan. Likheten med mullornas Iran är slående.

Fiendskapen gentemot västvärlden och i synnerhet USA är en annan beröringspunkt. USA uppfyller rollen som den fientlige, arrogante och imperialistiske "andre". I Irans fall tillkommer ett lidelsefullt hat av rent religiösa karaktär, men samtidigt är USA en sorts värdig motståndare som man i egentligen beundrar. USA har den makt och det inflytande man själv svartsjukt eftertraktar, en fenomenal motståndare vars respekt, helst också rädsla, man vill vinna. Iran har här sämre förutsättningar än Sovjet hade, men den som söker en förklaring till Irans ambition att bli en kärnvapenmakt bör ha detta resonemang som utgångspunkt.

Den fientliga inställningen gentemot omvärlden är i grunden defensiv och är ett uttryck för rädsla. Och de verkliga offren för ledarnas paranoia befinner sig inom landet. Hoten utifrån, verkliga, upplevda eller uppdiktade, anses motivera ett sorts permanent undantagstillstånd med långtgående inskränkningar i mänskliga fri och rättigheter. Iran har ännu inte haft samma folkmordsliknande massterror som Sovjet hade under Stalin, men dödsstraff, systematisk tortyr och bristande rättssäkerhet har satt sin prägel på de trettio år som gått sedan den Islamiska revolutionen tog sin början.

Överdoser av religiös dogmatism, vare sig det rör sig om kommunism eller islamism, brukar vidare vara ett dåligt rättesnöre för ekonomisk politik. I båda fallen har det lett till byråkratvälde, ineffektivitet, korruption och ekonomisk ofrihet på vanliga

människors bekostnad. Statliga monopol, subventioner och priskontroller leder till stagnation och ständig brist på varor. De enorma oljeinkomsterna, som för övrigt lär utgöra en delförklaring till den Islamiska revolutionens överlevnad, har gett myndigheterna ett visst manöverutrymme. Samtidigt är den dåliga ekonomin och den utbredda fattigdomen besvärande. I slutändan leder den inkompetenta ekonomiska politiken också till att landet marginaliseras och förlorar internationellt inflytande, något som även drabbade Sovjetunionen.

Det centrala i sammanhanget är att Sovjet-kommunismen var felkonstruerad och var predestinerat till undergång. Den sociala misären, lögnerna, cynismen, och det utbredda förhållningssättet att ändamålen helgar medlen undergrävde till slut hela samhällsbygget. Detsamma kommer att inträffa med Irans teokrati i dess nuvarande form, förr eller senare. Om inte annat är det en fråga om demografi. Iran har en ung befolkning och yngre människor anser sig inte behöva ta ställning vare sig till Shahan eller Ayatollah Khomeini. De ser en förljugen teokrati-kleptokrati som förhindrar dem från att leva normala liv. Dessa unga utgör Irans framtid och det är en tidsfråga innan de hävdar sina intressen.

Men iranierna vet vad en revolution innebär och de vill inte återuppleva detta. Därför måste vi förvänta oss att förändringen kommer inifrån och att den åtminstone i början sker gradvis, ungefär som när Gorbatsjov lanserade glasnost och perestrojka i mitten av 1980-talet. De shiitiska ledarna är generellt inte riktigt så dogmatiska som det ibland kan förefalla. Tvärtom finns det inom Shiismen en tradition av intellektuell debatt och omtolkningar. Inte minst iranierna själva har många gånger under de senaste trettio åren själva erfarit att "Allahs" vilja, uttolkad av mullorna, kan blåsa åt lite olika håll från ett år till ett annat. Ett alltför starkt tryck utifrån, i form av långtgående sanktioner eller militärt våld, kommer att gynna de konservativa och hålla tillbaka utvecklingen. Samtidigt kan givetvis en akut situation uppstå där militära åtgärder är nödvändiga.

Det är för tidigt att avgöra om 2009 blir en milstolpe i historien om det iranska folkets kamp för frihet, eller om ytterligare ett mörkt årtionde följer. Protesterna efter vad som anses ha varit ett manipulerat presidentval, där Ahmadinejad alltså "vann" en övertygande seger, kvästes relativt snabbt av förtryckarstatens polis och milis. Ska man ta fram en positiv tendens kan man notera att de iranska myndigheternas informationsmonopol har eroderat. Iran och resten av världen utbyter med lätthet information och mullornas lögnar ekar alltmer ihåligt. Det var något liknande som föregick kommunismens fall.

Vi vet inte hur historien slutar, vi vet bara att den inte gör det. Irans ultrakonservativa ledarskap utmanar gärna västvärlden men fruktar sin egen befolkning. Detta har oerhört tragiska konsekvenser för det iranska folket, men inför framtiden har vi anledning att vara hoppfulla.

Litteratur

Sciolino, E (2000) *Persian Mirrors, The Elusive Face of Iran*, The Free Press

King, J (2006) *Iran and the Islamic Revolution*, Harcourt Global Library

January, B (2008) *The Iranian Revolution*, Twenty-first Century Books